

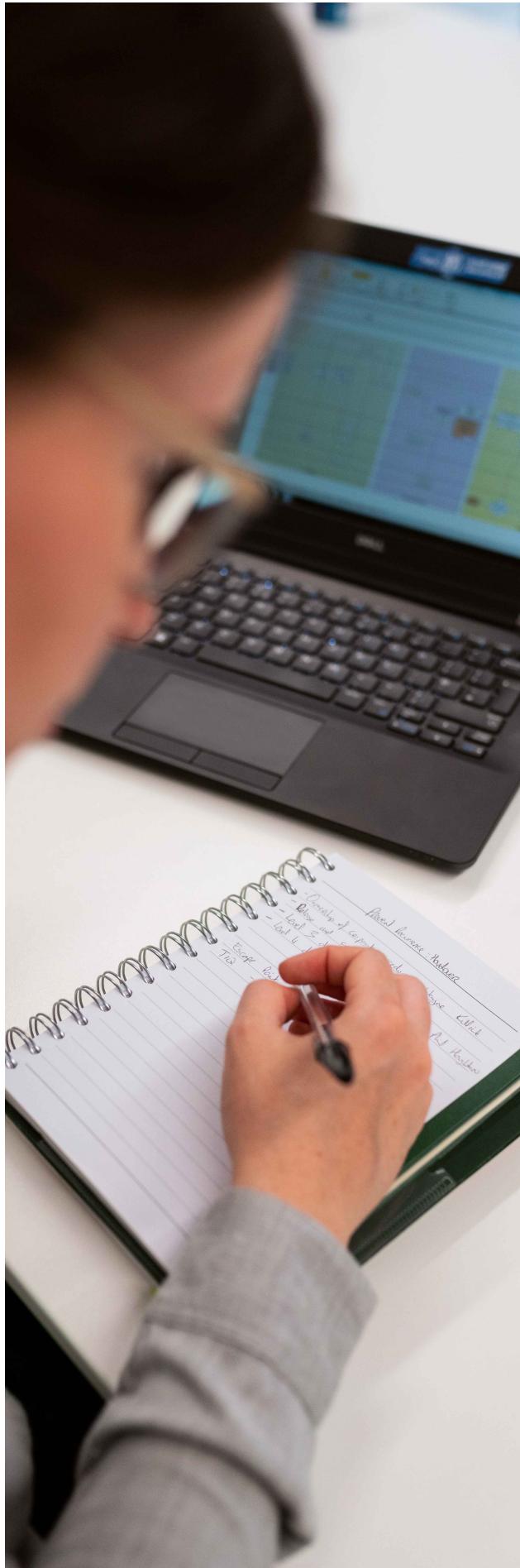
VPI BH ISTRAŽIVAČKA PRAKSA

ISPITIVANJE
TRENUTNOG STANJA
E-KONSULTACIJA U
MINISTARSTVU
VANJSKIH POSLOVA
BOSNE I
HERCEGOVINE I
UTVRĐIVANJE
KORAKA KOJI VODE
KA NJIHOVOM
POBOLJŠANJU

Autorica: Tajra Hadžić

SAŽETAK

Vijeće Evrope je 2008. godine usvojilo Strategiju o inovacijama i dobrom upravljanju na lokalnom nivou, u kojoj je navedeno 12 principa dobrog upravljanja. (Council of Europe, n.d.). Jedan od principa je „Otvorenost i transparentnost“, u okviru kojeg se tvrdi da informacije o odlukama i prijedlozima zakona trebaju biti dostupne javnosti, kako bi građani mogli doprinijeti radu institucija. Iako su e-konsultacije imale za cilj povećati demokratsko sudjelovanje građana, nisu dostigle svoj puni potencijal u stvarnosti Bosne i Hercegovine (BiH). Od 2017. godine, Vijeće ministara BiH dužno je organizirati e-konsultacije kako bi se povećala legitimnost donošenja politika, međutim to još uvijek nije postalo sredstvo procjene javnog mnjenja, već puko zadovoljavanje zakonske obaveze. U ovom radu se naglašava značaj e-konsultacija za modernu demokratiju i pokazuje kakvo je trenutno stanje online učešća kada je u pitanju Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine. Nadalje, konkretni prijedlozi, poput promocije na društvenim mrežama, više edukativnih radionica za vladine službenike i javnost, povećana suradnja s nevladinim organizacijama, akademskom zajednicom, medijima, udruženjima građana i slično, ilustrirani su kao učinkoviti koraci koji vode jačoj suradnji između građana i vlade u formuliranju vanjskopolitičkih akata. Glavni cilj ovog rada je predstaviti koji su nedostaci trenutne prakse i demonstrirati konkretne korake koje relevantne institucije mogu provesti kako bi se omogućio bolji sistem e-konsultacija.

KLJUČNE RIJEČI:

- e-konsultacije;
- javna rasprava;
- e-sudjelovanje;
- vanjska politika;
- e-demokratija;
- transparentnost;
- Bosna i Hercegovina

Mentor: Lejla Ramić-Mesihović, PhD

E-konsultacije: savremeni način građanskog učešća

Ljudi širom svijeta prate, analiziraju i raspravljaju o svim promjenama u njihovim životima što omogućava korištenje interneta. Informacije putuju brže nego ikad te građani postaju sve svjesniji moći koju imaju u svojim rukama. Dakle, kako je tehnologija utjecala na svaki aspekt ljudskog života, tako je i promijenila način na koji organi vlasti komuniciraju s javnošću. Od 1990-ih, uprave demokratskih društava počele su primjenjivati e-konsultacije kao alat koji im omogućava da čuju mišljenja građana, a istovremeno kreirajući participativnu upravu na većem stupnju demokratije. (Spirakis i dr., 2010). Tri najvažnija koncepta u razumijevanju participativnog upravljanja zasnovanog na internetu su e-demokratija, e-uprava i e-konsultacije.

Odjel Ujedinjenih nacija za ekonomski i socijalni pitanja izradio je izvještaj pod nazivom „Benchmarking E-government: Global Perspective“ 2002. godine, prema kojem je e-uprava definirana kao „korištenje interneta i globalnih mreža za pružanje vladinih informacija i usluga građanima“ (Benchmarking E-government, 2002). Koristeći informacijske i komunikacijske tehnologije, vlade transformišu tradicionalne odnose s građanima u partnerski odnos. Nadalje, pojam e-demokratija fokusiran je na unapređenje demokratskih institucija upotrebom internet tehnologija (Spirakis et al, 2010). Prvi primjer e-demokratije u Evropskoj Uniji (EU) zabilježen je 2012. godine pod nazivom Evropska građanska inicijativa (E-democracy: opportunities and risks, 2017). Ova inicijativa predstavlja glavni most između građana EU i Komisije, tijela odgovornog za predlaganje zakona. Treći koncept, koji je najvažniji u kontekstu ovog rada, je e-savjetovanje, definirano kao korištenje interneta za informiranje javnosti o vladinim politikama, koje istovremeno omogućava građanima da daju doprinos i utječu na kreiranje politika putem web platformi (Quental & Gouveia, 2018). E-savjetovanje obilježje je inkluzivne demokratije koja ublažava gubljenje povjerenja građana u vladinu strukturu (Oni et al, 2020, str. 3).

Vijeće Europe usvojilo je Strategiju o inovacijama i dobrom upravljanju na lokalnom nivou 2008. godine, u kojoj je navedeno 12 temeljnih principa presudnih za dobro demokratsko upravljanje.

Transparentnost aktivnosti institucija, kao i važnost učešća građana, istaknuti su u načelu 4 pod naslovom Otvorenost i transparentnost, prema kojem „Informacije o odlukama, primjeni politika i rezultatima trebaju biti dostupne javnosti na takav način da se građanima omogući da efikasno prate i doprinose radu lokalnih vlasti“ (Council of Europe, n.d.). Principi dobrog upravljanja, zajedno s drugim principima koji štite pravni sistem, čine Proces stabilizacije i pridruživanja, koji je putokaz za zemlje zapadnog Balkana koje teže da postanu države članice EU (Policy Dialogue Manual, 2011).

Informacione i komunikacione tehnologije omogućavaju vlasti da ide korak dalje od pukog stvaranja transparentnijih i pristupačnijih politika za građane, do formiranja boljeg demokratskog društva. Korištenjem e-konsultacija građani mogu ukazati na one zakonske odredbe koje mogu imati negativan učinak i na taj način spriječiti posljedice neadekvatnih politika (Policy Dialogue Manual, 2011). Dijalog o političkim preporukama, nacrtima zakona i inicijativama otključao je potpuno novi nivo e-demokratije, u kojem je učešće građana presudan aspekt. U osnovi, građani se ovim putem bolje informišu o javnim pitanjima, te postaju osnaženi da oblikuju rješenja, budući da im e-konsultacije omogućuju da se čuje njihov glas. Pored ovih pozitivnih aspekata, Wright je također naglasio da je e-demokratija konstruktivna jer se ljudi osjećaju slobodno da izraze svoje mišljenje i to dovodi do povećane tolerancije i javnog dijaloga (Wright, 2006). Priručnik OECD-a prepoznao je da i vlada ima koristi od ovog dvosmjernog odnosa: prvo, zato što će se građani brže i lakše prilagoditi onim politikama u kojima su dali svoj doprinos, a drugo, zato što e-konsultacije stvaraju osjećaj da je vlada pristupačna, objektivna i pouzdana (OECD, 2001.). Pored ovih prednosti, obrazovani građani, koji pokazuju interes za kreiranje politika, doprinose i stabilnijem demokratskom sistemu, što je posebno važno za sisteme sa složenim političkim strukturama kao što je bosanskohercegovački politički sistem.

Metodologija

Ovaj istraživački rad zasnovan je na temeljitom pregledu literature koji se sastoji od analize različitih akademskih članaka, stručnih radova i izvještaja.

Posebna pažnja posvećena je analizi Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa i Izvještaju o provođenju Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine. Nadalje, polu-strukturirani intervju sa Selmom Aščerić, koordinatoricom projekta Javnarasprava.ba, značajno je doprinio razjašnjenju trenutnog stanja e-konsultacija u BiH, kao i navođenju preporuka koje bi mogle dovesti do poboljšanja.

Iako je postojala namjera da se uključe intervju sa zaposlenima koji rade na e-konsultacijama u Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, veliko ograničenje su predstavljala pravila koja su nastala sa ciljem prevencije širenja koronavirusa. Da bi se umanjila ova prepreka, istraživanje se temeljilo na detaljnoj analizi prethodne studije o e-konsultacijama, zajedno sa važnim saznanjima dobijenim iz intervjeta. Istraživanje dovodi do identifikacije konkretnih prijedloga koji bi mogli poboljšati trenutni nivo e-konsultacija koji ne ispunjava očekivanja.

Da li e-konsultacije u BiH predstavljaju više od pukog ispunjavanja zakonske obaveze?

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo je Pravila konsultacija u izradi pravnih akata na 86. sastanku održanom 20. decembra 2016. godine (The Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, 2017). Prema tim pravilima, sve nevladine organizacije, fondacije, fizički i pravni subjekti, međunarodne organizacije i neformalne grupe, mogu sudjelovati u raspravama o prijedlozima, odlukama, međunarodnim aktima, pravilima i drugim oblicima pravnih akata koje donose ministarstva u okviru Vijeća ministara Bosne i Hercegovine. Svi učesnici se trebaju registrirati kako bi mogli sudjelovati u diskusijama na web stranici ekonsultacije.gov.ba. Uloge koordinatora i zamjenika koordinatora za konsultacije objasnjene su u članu 4. ovog Pravilnika. Javnost ima najmanje 15 dana nakon otvaranja savjetovanja na web stranici da se uključi u raspravu, a o nekim posebnim pitanjima koja imaju važan utjecaj na javnost, rok za komentarisanje prijedloga i drugih pravnih akata ne može biti kraći od 30 dana. Nakon formalnog zatvaranja e-konsultacija, institucija može prihvatiti, djelomično prihvatiti ili odbiti prijedloge i primjedbe građana.

Također, svaka institucija dužna je Vijeću ministara dostaviti izvještaj o organiziranim konsultacijama, zajedno sa konačnim prijedlogom ili drugim pravnim aktom. Taj bi izvještaj trebao sadržati važne komentare sudionika, mjeru u kojoj je doprinos građana utjecao na predmetni pravni akt i razloge zbog kojih određeni prijedlozi ili primjedbe nisu usvojene. E-konsultacije predstavljaju zakonsku obavezu koja se može izostaviti samo ako Vijeće ministara odobri to, a to bi se moglo dogoditi samo (1) ako zakonski propisi trebaju biti formalno prihvaćeni u vrlo kratkom vremenskom roku, (2) u slučaju nepredvidivih međunarodnih obaveza ili (3) sudskega poništavanja dijela propisa ili propisa u potpunosti (The Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, 2017).

Iz gore spomenutog paragrafa jasno je da je Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine dalo značajan pravni osnov za uspješne e-konsultacije, međutim, prema Izvještaju o provođenju Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine, objavljenog u februaru 2020. godine, broj registriranih korisnika zainteresiranih za aktivnosti institucija nije na zadovoljavajućem nivou (Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina, 2020). Ono što je još više razočaravajuće jeste da je od 17 institucija koje su dobjile komentare i preporuke tokom e-konsultacija 2019. godine, samo 1 institucija ocijenila primljene komentare kao „dobre“, 15 institucija ocijenilo ih je kao „zadovoljavajuće“, dok je većina institucija izvjestila da tokom postupka e-konsultacija nisu dobili komentare (Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina, 2020). U Izvještaju nije pojašnjeno šta ocjene „dobro“ ili „zadovoljavajuće“ znače u kontekstu istraživanja. Nadalje, iako su institucije ocijenile stručnost sudionika u konsultacijama zadovoljavajućom, 4 institucije su usvojile manje od 20% komentara, 7 institucija između 20-50% komentara, a samo su 2 institucije prihvatile više od 80% komentara (Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina, 2020).

Kao što je navedeno u izvještaju Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine za 2019. godinu, u BiH je bilo ukupno 746.271 internet pretplatnika i 3.330.502 korisnika interneta, što predstavlja 94,32% ukupne populacije (Bosnia and Herzegovina Communications Regulatory Agency,

2020). Ovaj broj izgleda prilično impresivno i signalizira da pristup Internetu ne bi trebao biti prepreka učešću građana u e-konsultacijama. Međutim, moramo uzeti u obzir da pristup Internetu ne znači istovremeno i medijsku i informacijsku pismenost. Informacijska pismenost obuhvaća pisanje e-pošte, sposobnost korištenja Interneta, vještine uređivanja teksta itd. Prema popisu stanovništva provedenom 2013. godine, u BiH živi oko 1.229.972 osoba starijih od 10 godina koje nisu informacijski pismene, a taj broj predstavlja 38,7% ukupne populacije starije od 10 godina (Bosnia and Herzegovina Communications Regulatory Agency, 2013).

Kroz istraživanje e-učešća građana u Bosni i Hercegovini, kao i kroz analizu trenutnog stanja platforme eKonsultacija, jasno je da postoji jedan pozitivan primjer suradnje između vlade ili parlamentaraca u ovom slučaju, i građana, a to je web platforma Javna rasprava. Platformu Javnarasprava.ba kreiralo je udruženje građana „Zašto ne“ s ciljem povezivanja građana sa donosiocima odluka, te omogućavanja njihovog učešća u izradi zakona. Pored činjenice da ova web stranica ima obrazovni aspekt, ona takođe pruža građanima mogućnost da izraze svoje mišljenje o raznim zakonima koji su trenutno u zakonodavnom procesu u državnim i entitetskim organima vlasti. Štaviše, građani mogu potpisati i online peticiju i direktno poslati pitanje određenim parlamentarcima. Glavna koordinatorica projekta je objasnila da je najveća prepreka prilikom pokretanja platforme 2015. godine predstavljala upravo izazov suradnje s parlamentarcima koji su se opirali tehnologiji. Međutim, pandemija Covid-19 virusa "natjerala" je ljudе da koriste tehnologiju, što je dovelo do drastičnih promjena. (1)

Javnarasprava.ba je vrlo aktivna i na Facebooku (2) gdje imaju više od 25.500 pratioca. Nakon svake objave o zakonu koji je trenutno u proceduri slijedi objašnjenje nepoznatih pojmove, te navođenje razloga zašto je taj zakon važan za život svakog građanina. „Web stranice različitim državnim organa često su zastarjele, sadržaj je složen i teško razumljiv, a većina građana ne može shvatiti zašto je taj zakon važan za njihov život. Nažalost, često spoznaju negativne strane zakona tek kad su oni već na snazi, stoga je važno biti informiran i sudjelovati u procesu donošenja odluka. Trudimo se da promovišemo svoje objave na društvenim mrežama i

olakšavamo praćenje i razumevanje složenih zakonodavnih procedura“, objašnjava Selma Aščerić. (3) Trenutno tim proširuje platformu tako da uključuje i rasprave o lokalnim pitanjima koja su bliža građanima. Slijedom toga, prepoznali su da je nezadovoljavajući interes građana za pitanje vanjske politike djelomično uzrokovan činjenicom da zakonodavstvo na ovom nivou često uključuje složene pojmove, na primjer ekstradicija, koji javnosti nisu jasni ili poznati, a također obuhvata i odluke čije posljedice često nisu vidljive u kratkom roku. Ipak, koordinatorica Aščerić je naglasila da su neki prijedlozi pravnih akata s oznakom „EU zakoni“, poput Zakona o zabrani pušenja u zatvorenim prostorijama, Zakona o akcizama i slično, privukli pažnju šire javnosti, stoga je zaključak da je neophodno naglasiti važnost i uobičajenu primjenu zakona. (4)

Indeks otvorenosti regionalnih institucija ilustrira položaj Bosne i Hercegovine u regiji kada je otvorenost institucija vlade u pitanju. Ovu analizu pruža ACTION SEE, regionalna mreža koju čine nevladine organizacije iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Srbije, s ciljem da se pokaže u kojoj su mjeri transparentne i otvorene za građane izvršne i zakonodavne vlasti u gore spomenutim zemljama („Indeks otvorenosti regionalnih institucija - o projektu“, 2021). Zemlje se analiziraju i upoređuju na osnovu 4 pokazatelja: transparentnost, dostupnost, integritet i efikasnost. U kontekstu ove analize, važno je naglasiti da se princip pristupačnosti odnosi na „pružanje i poštivanje postupaka za slobodan pristup informacijama, poboljšanje dostupnosti informacija putem mehanizma javnih rasprava i jačanje interakcije s građanima“ („Indeks otvorenosti regionalnih institucija“, 2021).

Prema njihovoj analizi pod nazivom „Otvorenost izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini i regionu“, Bosna i Hercegovina ima najmanji postotak otvorenosti (35,60%), u poređenju sa Srbijom (40,17%), Crnom Gorom (51,67%) i Sjevernom Makedonijom (52,09%) (Karović i Gvozdenović, 2020). Izvršno tijelo BiH, koje predstavlja Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Vlada Federacije BiH i Vlada Republike Srpske, zadovoljava 52,5% pokazatelja pristupačnosti, dok Ministarstvo vanjskih poslova ima prosječnu ocjenu otvorenosti od samo 23,84% (Karović i Gvozdenović, 2020).

Karović i Gvozdenović prepoznali su da je mali broj vraćenih upitnika, kao i platforma eKonsultacija koja nije korištena u punom kapacitetu, doprinijeli niskoj ocjeni indikatora pristupačnosti. Neka od pitanja koja su utjecala na nisku ocjenu su sljedeća: „Jesu li trenutne strategije objavljene na web stranicu?”, „Da li Ministarstvo ima svoju komunikacijsku strategiju?”, „Da li su službenici ministarstva učestvovali u obukama/radionicama na terenu slobodnog pristupa informacijama u 2019. godini?”, itd. („Indeks otvorenosti regionalnih institucija”, 2021). Neosporno je da ovi rezultati narušavaju ugled Ministarstva vanjskih poslova BiH, a time i cijelokupnu percepciju demokratije u državi. Iz tog razloga, sljedeći dio istraživanja ima za cilj ukazati na konkretnе korake koji bi mogli oporaviti stanje e-konsultacija i ukupnu otvorenost Ministarstva vanjskih poslova, kao i drugih izvršnih i zakonodavnih institucija u Bosni i Hercegovini.

U Izvještaju za 2019. godinu, Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine istaklo je da postoji potreba za intenzivnjom promocijom e-konsultacija među članovima Akademске zajednice, nevladinih organizacija i šire javnosti. Također, trebalo bi nastaviti edukaciju koordinatora i zamjenika koordinatora e-konsultacija, a pored toga trebali bi biti uključeni i drugi zainteresirani predstavnici institucija. Prema Izvještaju, institucije su izrazile potrebu za većom podrškom u procesu e-konsultacija, dodajući da bi pravila za učešće u e-konsultacijama trebala biti jednostavnija za građane (Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina, 2020). Priručnik za dijalog o politikama, objavljen 2011. godine, takođe je prepoznao potrebu za konkretnim koracima u informisanju relevantnih organizacija civilnog društva o online javnim raspravama koje bi trebale prethoditi službenom otvaranju konsultacija. Ova priprema uključuje: „izradu različitih najava i poziva za konsultacije o nacrtima zakona ili politika. Oni moraju biti jasni, sažeti i napisani jednostavnim jezikom, tako da budu razumljivi ciljnoj grupi” (Policy Dialogue Manual, 2011). Uz ovo, Priručnik za dijalog o politikama također navodi da se preporučuje pružanje dodatne dokumentacije, poput istraživanja na kojem se temelji nacrt odredbe, ili međunarodnog standarda koji služi kao osnova za izmjenu važećeg zakona, budući da bi ovo moglo pružiti potreban kontekst sudionicima zainteresiranim za e-konsultacije (Policy Dialogue Manual, 2011).

Preporuke

Ministarstvo pravde bi trebalo posmatrati organizacije civilnog društva koje uključuju aktiviste, think-tank-ove, medije, akademsku zajednicu, sindikate itd., kao dragocjenog partnera sa kojim mogu raditi na promociji e-konsultacija. Ministarstvo bi moglo djelovati proaktivnije, obraćajući se različitim organizacijama civilnog društva i predlažući im da učestvuju u online raspravama, kao i da konsultacije promoviraju na svojim društvenim mrežama. Nadalje, institucije, prije svega Ministarstvo pravde kao odgovorno tijelo, trebale bi koristiti web stranicu „eKonsultacije“ kako bi osjetile puls ljudi, postavljanjem kratkih upitnika putem kojih bi mogle dobiti uvid u percepciju građana o sferama koje mogu biti poboljšane. Platforma „javnarasprrava.ba“ koristi ankete kako bi predstavila koliko je građana za ili protiv određenih zakonskih prijedloga, a ovo je pozitivna praksa koja bi se mogla primijeniti i na web stranici eKonsultacija. Objavljanje izvještaja o e-konsultacijama od strane Ministarstva vanjskih poslova na vrlo je niskom nivou, što građanima ne ukazuje da postoji snažan interes ili posvećenost e-konsultacijama. Ukoliko bi ministri javno pozivali građane i organizacije civilnog društva da posjete web stranicu eKonsultacija i doprinesu izradi zakona, to bi zasigurno predstavljalo jedan veliki korak naprijed.

Štaviše, zainteresovane strane bi mogle biti više informisane i obrazovane putem različitih konferencija i seminara. Živimo u digitalnom dobu, te se postavlja pitanje zašto bi se institucije trebale skrivati od vidljivosti na društvenim mrežama? Prema Digital Data izvještaju za 2020. godinu, 1,70 miliona ljudi (52%) u Bosni i Hercegovini koristi društvene mreže (Kemp, 2020), te bi stoga bilo korisno napraviti službenu Facebook stranicu eKonsultacija na kojoj bi javnost mogla biti informisana o roku za predaju komentara, kao i o dodatnim informacijama vezanim za zakonske prijedloge.

Do sada možemo vidjeti da je politička spremnost za unapređenje rada na platformi za e-konsultacije nedovoljna. Ova se praksa tretira kao puka formalnost i zakonski zahtjev, a ne kao postupak kojim se istinski podiže demokratija na viši nivo. Dalja istraživanja na ovu temu mogu uključivati

odgovore službenika zaduženih za e-konsultacije u relevantnim institucijama. Nesporno je da e-konsultacije iziskuju određena ulaganja, te je neophodno da vlada iskoristi i financijske i ljudske resurse kako bi osigurala nesmetano i efikasno funkcioniranje ove platforme. Međutim, dobrobit za demokratiju, politički sistem i građane znatno su veće, te su e-konsultacije, zasigurno, vrijedne ulaganja.

Bilješke

[1]Selma Asceric, personal communication, February 16, 2021.

[2]<https://www.facebook.com/javnarasprava>

[3]Selma Asceric, personal communication, February 16, 2021.

[4]Selma Asceric, personal communication, February 16, 2021

Izvori

- Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina. (2013). Census Of Population, Households And Dwellings In Bosnia And Herzegovina, Final Results. Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina.
- Benchmarking E-government: A Global Perspective, United Nations Division for Public Economics and Public Administration (UNDPEPA) and the American Society for Public Administration (ASPA), 2002. Retrieved 25 December 2020, from Benchmarking E-government: A Global Perspective (2002)... (un.org)
- Bosnia and Herzegovina Communications Regulatory Agency. (2020). The Annual Survey of CRA licensees in providing Internet services in Bosnia and Herzegovina for 2019. Retrieved 30 December 2020, from <https://rak.ba/en/news/1666>
- Capacity building of civil society to take part in policy dialogue, Bosnia and Herzegovina (Cidi). (2011). Policy Dialogue Manual [Ebook]. Retrieved 10 January 2021, from https://www.academia.edu/29850420/POLICY_DIALOGUE_MANUAL
- Council of Europe. 2021. 12 Principles Of Good Governance. [online] Retrieved 10 Januara 2021, from <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles>
- E-democracy: opportunities and risks | News | European Parliament. (2017). Retrieved 14 January 2021, from <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20170224STO63943/e-democracy-opportunities-and-risks>
- Guide To Principles Of Good Governance. 2009. BIOA- British and Irish Ombudsman Association. Retrieved 10 January 2021, from <https://www.ombudsmanassociation.org/docs/BIOAGovernanceGuideOct09.pdf>
- Hagen, M. (1997) A Typology of Electronic Democracy.
- Index otvorenosti regionalnih institucija- o projektu. (2021). Retrieved 21 February 2021, from <https://otvoreneinstitucije.cdtmn.org/index.php#about>
- Javna Rasprava - Zašto ne. (2021). Retrieved 21 February 2021, from <https://zastone.ba/programi/koristenje-novih-tehnologija/javna-rasprava/>
- Karovic, D., & Gvozdenovic, M. (2020). Preporuke za unapređenje stanja izvršne vlasti u BiH i regionu. Sarajevo. Retrieved from <https://otvoreneinstitucije.cdtmn.org/index.php#portfolio>
- Kemp, S. (2020). Digital 2020: Global Digital Yearbook – DataReportal - Global Digital Insights. Retrieved 13 January 2021, from <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-yearbook>
- Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina. (2020). Report on the implementation of rules of consultations in legislative drafting for 2019. Sarajevo.
- OECD - Organization for Economic Cooperation and Development, 2001. OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policymaking. Paris: OECD Publications Service.
- Official Gazette of Bosnia and Herzegovina (2017). The rules for consultations in the development of legal regulations, p. 52. No. 5, published on 27 January 2017.
- Oni, S., Oni, A., Ibietan, J., & Deinde-Adedeji, G. (2020). E-consultation and the quest for inclusive governance in Nigeria. Cogent Social Sciences, 6(1), 1823601. doi: 10.1080/23311886.2020.1823601
- Quental C., Gouveia L.B. (2018) E-consultation as a Tool for Participation in Teachers' Unions. In: Developments and Advances in Intelligent Systems and Applications. Studies in Computational Intelligence, vol 718. Springer, Cham. Retrieved 25 December 2020, from https://doi.org/10.1007/978-3-319-58965-7_11

- Spirakis, G., Spiraki, C., & Nikolopoulos, K. (2010). The impact of electronic government on democracy: e-democracy through e-participation. *Electronic Government, An International Journal*, 7(1). Retrieved 25 December 2020, from <https://doi.org/10.1504/eg.2010.029892>
- Whyte, A., Macintosh, A. and Shell, D. (2006) An e-Democracy Model for Communities, International Teledemocracy Centre, Edinburgh, UK
- Wright, S. (2006) 'Electrifying democracy? 10 years of policy and practice', *Parliamentary Affairs*, Vol. 59, No. 2, pp.236-249.

